

## Bölüm 15

# DİYALOJİK İLETİŞİM BAĞLAMINDA SOL/SOSYALİST SÖYLEM VE DİN İLİŞKİSİ: TÜRKİYE'NİN BİRİKİMİ<sup>1</sup>

Can CENGİZ<sup>2</sup>

### GİRİŞ

Gelişimini yirminci yüzyıl boyunca hızlandırarak sürdüren kitle iletişim araçlarının birbirinden farklı birçok işlevi bulunmaktadır. Haber verme, reklamcılık, eğlendirme vb. gibi işlevlerin yanında kitle iletişim araçları, siyasal düşünce ya da çeşitli ideolojilerin kitleler tarafından benimsenmesi için de önemli bir rol oynamıştır. Özellikle iki dünya savaşının etkisi ile siyasal kullanım alanlarını genişleten kitle iletişim araçları içerisinde başta gazete ve dergiler olmak üzere yazılı basın araçlarının oynadıkları düşünsel ve ideolojik rol son derece önemli olmuştur. Söz konusu rol ve etkilerin kendi coğrafi ya da kültürel özellikleri içerisindeki özgün varlıkları, tarihsellikleri içerisinde incelenmeye değer bir özellik göstermektedir.

Köktenci ve özcü yaklaşımlar çerçevesinde kendilerini belirlenimsiz ve doğal unsurlar olarak sunan ideolojiler, farklı hatta karşıt düşünsel öğelerin etkisi altında şekillenmektedir. Bu durum, ideolojilerin sunum/temsil imkânı bulduğu mecralar olarak kitle iletişim araçlarının özellik ve içeriğini de derinden etkilemektedir. Başta gazete ya da dergiler olmak üzere süreli yayıncılığın çeşitli organları farklı ideoloji veya üst anlatıların, karşılıklı etkileşim alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. İki kutuplu dünyanın sona ermesi ve üretim ilişkilerinin değişen yapısı ile beraber farklı görünümlere kavuşmuş olsa da, sağ – sol vb. gibi ayrımlar söz konusu etkileşimin en önemli unsurları olmaya devam etmektedir.

Toplumsal hareketlerin siyasal düşünce yelpazesinin sağında veya solunda olacak şekilde tanımlanmaları, insanlık tarihi bağlamında henüz yeni ve tarihi Fransız İhtilali'ne kadar götürülebilecek bir mahiyet taşımaktadır. Sol/sosyalist düşünce(ler), en genel anlamıyla, egemen güçlere muhalefeti, sosyal alanın ancak

<sup>1</sup> Bu çalışma “Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisi’nde Medine Vesikası ve İslamcılık Tartışmaları” başlıklı doktora tez çalışmasından faydalanılarak kaleme alınmıştır.

<sup>2</sup> Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, [cancengiz@beun.edu.tr](mailto:cancengiz@beun.edu.tr), ORCID iD: 0000-0002-3938-9506

toplumsal özneler vasıtasıyla kurulabileceğine yönelik bir tavrı ve söz konusu öznelerin eşitliğine ilişkin arayışları kapsamaktadır (İnsel, 1991). Genel olarak sağ düşünce ve hareketlere zemin sağlayan modern öncesi, 'geleneksel' düşünce biçimleri ise, toplumsal hayatı tanımlayan ve düzenleyen kural ve ilkeleri daha ziyade metafizik değerler alanında bulmaktadır. Söz konusu geleneksel sağ düşünce biçimlerinin en temel referans kaynaklarından biri ise hiç kuşkusuz dini kural, ilke ve anlatılar olagelmıştır. Sol düşünce ve hareketlerin ise teolojik boyutları ile tanımlanan referanslara karşı sergilediği eleştirel tutum, dini temellere sahip politik yaklaşımlarla girişilebilecek olası ilişkilerin sınırını çiziyor gözükmektedir.

Modern-geleneksel, ilerici-gerici, devrimci-muhafazakâr vb. gibi ikili karşıtlıklar içerisinde kurulan dini söylem ve sol düşünce arasında ilişki, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı bir gelişim hattı takip etmiştir. Yeni sol, alt-right vb. kavramsallaştırmaları da içerecek bir biçimde yaşanan çağdaş gelişmeler, din ve sol arasındaki ilişkilerin yeniden ele alınmasının önünü açmıştır. Diğer taraftan her iki düşünce biçiminin de kendi içlerinde yeknesak, tek biçimli unsurlar olmadıkları da bir gerçektir. Hatta çeşitli özcü görüşlerin aksine, din ile dinin politik alandaki yansımaları aynı olgular olmadığı gibi, örneğin dinin siyasal görünümünden biri olan İslamcılık da, tarihselliği içerisinde sürekli değişim gösteren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Din merkezli siyasal pozisyonlar gibi sol düşüncenin de coğrafi, kültürel ve tarihsel bağlamda değişikliklere ve farklı varoluş kiplerine açık olduğu söylenmelidir. Yine de her iki siyasal pozisyon ve akım söz konusu olduğunda da ön plana çıkan başlıkların ya da kategorilerin olduğu da eklenmelidir. Örneğin on dokuzuncu yüzyıl sonu ve geçtiğimiz yüzyıl süresince sol akımlar içerisinde üzerinde en çok durulan olgular/akımlar sosyal demokrasi ve özellikle de sosyalizm olmaktadır. Sosyalizm, birçok eleştirel duruş ve yaklaşımı kapsayan bir çeşit şemsiye kavram olarak 'sol'un, özellikle çağdaş dünyada 'içeriklendirilmiş' biçimi şeklinde tanımlanabilir (Laçiner, 2010). Sosyalist hareket ve düşünce(ler), özellikle on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda sosyal bilimleri ve teorileri, gündelik hayat pratiklerini, felsefi ve entelektüel çabaları yoğun bir biçimde etkilemiştir (Kar, 2009). Farklı ulus ve kültürlerden birçok düşünürün katkılarıyla şekillenen Marksizm ise, sanattan toplumsal cinsiyete, siyasi yapılanmalardan felsefeye kadar birçok alana nüfuz etmiştir.

Özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde din(ler)in sosyal ve siyasal alanlardaki etkilerini genişletmesi ile beraber genelde sosyalist-sol, özelde ise Marksizm ve din ilişkisi daha sıklıkla sorgulanır olmuştur. Diğer taraftan Marksizm ve din üzerine yapılan çalışmaların içerik ve değerlendirmeleri ciddi farklılıklar

göstermiştir. Birçok yaklaşım, klasik Marksizmin din(ler) ile ilişkisini yanlış bilinç, ideoloji ve yabancılaşma gibi formülasyonlar eşliğinde değerlendirmiş, Marksizm ve din arasındaki olumsuz ilişkileri vurgulamıştır. Farklı ve daha güncel bakış açıları ise, çağdaş Marksist değerlendirmeler ışığında, din ve Marksizm ilişkisinin kategorik bir dışlayıcılık ya da zıtlık bağlamında açıklanamayacağı yönünde fikir birliği taşımaktadır.

Ülkemizde ve nüfusunun ağırlıklı bir bölümü Müslüman olan ülkelerde dinin siyasal-ideolojik yapılanmasının öne çıktığı temel ideoloji İslamcılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim günümüzde İslam, çeşitli coğrafya ve siyasal iklimde politik tartışmanın merkezine oturmuş görünmektedir (Molyneux, 2011) Dinin ve siyasal görünümünün giderek kitleselleştiği Dünyada ve Türkiye’de yaşanan gelişmelerden biri de, hiç kuşkusuz, İslamcı düşünce ve hareketlerin yükselişi olmuştur. Söz konusu gelişimler ile beraber İslamcılık, akademik çalışma ve entelektüel faaliyetlerin de önemli konu başlıklarından biri haline gelmiştir.

Sol/sosyalist paradigmlar ve İslamcılığın, kendi içerisinde bütüncül ve değişmez bir görünüme sahip olmaması, ülkemiz özelinde sol ile İslami söylem ve düşünceler arasındaki ilişkileri analiz eden bir çalışmanın farklı dönemleri ve çeşitli farklılıkları göz önünde bulundurmasını gerektirmektedir. Her iki siyasal yaklaşımın birbirlerini yalnızca dışlayan değil, etkileyen ve hatta belirleyen ilişkilerinin, kendi tarihselliği içerisinde ele alınması elzem gözükmektedir. Özellikle İkinci Meşrutiyet döneminin (1908-1920) çok sesli düşünce, yayıncılık ve siyasal hayatı içerisinde taraflar arasındaki ilişki çok daha geçişken olabilirken, bu durum, özellikle Cumhuriyet’in kuruluşundan 1960’lı yıllara kadar geçen dönemde değişiklik göstermiştir. Bu dönemde her iki siyasal paradigma arasındaki mesafenin açıldığı söylenebilir. Nitekim bu dönemin Türkiye solu açısından din ve dinin siyasal görünümleri, genel olarak, feodal ve hatta ‘gerici’ unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye’de sol/sosyalist düşünce ile İslamcılık arasındaki ilişkilerin temsil edildiği temel mecralardan biri de süreli yayınlar ve özellikle de dergiler olmuştur. Politik ve düşünsel yaklaşımların tarihsel süreçteki değişimlerini değerlendirmek için başvurulacak kaynaklar içerisinde dergiler, en önemli kaynaklar arasında sayılabilir (Işık, 2016). Nitekim Aydeniz’e göre (2005), “*Türkiye tarihinde gazete gibi modernleşmemizin bir göstergesi ve aracı olarak ortaya çıkan dergi, 19. yüzyıldan bu yana dışarıdan bilgi taşıyan, üreten ve bu üretimiyle bilgiyi toplumsallaştırmada rol oynayan önemli bir araç olmuştur ve bu işlevini sürdürmektedir*”. Dergiler, sadece belirli bir gündemi ya da düşünce dünyasını okuyucularına ulaştırmanın değil, aynı zamanda farklı çevre ve görüşlerin iletişim ve etkileşimleri için de

temel mecra özelliği sergilemişlerdir.

Örneğin Sebilürreşad, Kadro, Forum, Büyük Doğu, Yön, Birikim vb. etkileri kendilerinin çok ötesine giden, önemli dergiler arasında sayılabilir (Gürpınar, 2013). Diğer taraftan sol/sosyalist ya da İslamcı düşüncenin farklılık ve hatta zıtlıklar içeren tarihsel serüvenleri, genel olarak diyalojik bir iletişimden uzak bir biçimde şekillenmiştir. Sol-sosyalist çevre ve hareketler ile dini görüşler ve İslamcılık arasındaki ilişkilerin, uzun süre dışlayıcı bir eksende tanımlandığı Türkiye’de, özellikle 1980’li yılların sonu ile beraber yeni bir yaklaşımın doğduğu görülmektedir. Yeni bir İslami entelektüeller kuşağının ve yeni bir sol/sosyalizm tanımının bu değişimin öznesi oldukları söylenebilir. Bir diğer taraftan, dini ve özellikle de dinin Müslüman coğrafyalardaki siyasal görünümünü ifade eden İslamlı/İslamcıları bir ‘öteki’ olarak nitelendiren sol-sosyalist çevrelerin, bu yeni dönemde yaklaşımlarını değiştirmeye başladıkları görülmektedir. Birikim Dergisi ise, Türkiye solu ve Ortodoks Marksist paradigmanın eleştirisi çerçevesinde yaşanan yenilenmenin öne çıkan yayınlarından biri olmuştur.

Birikim Dergisi, ‘sol’dan bir bakış açısıyla “yaratıcı, özgün, zengin, yerli bir tartışmayı tahrik ve teşvik etme”yi kendisine misyon edinmiş (Bora, 1997), klasik bir dergiciliğin sınırlarını zorlayarak epistemik bir cemaate, entelektüel bir çevreye işaret eden bir yapı arz etmiştir. Sol-sosyalist düşünce içerisinde ve Türkiye gündeminde yaşanan çağdaş gelişmelerin teorik değerlendirmesini sunan dergi, Türkiye’de İslamcılık tartışmalarını da ele almış ve hatta bu tartışmaların yönünü belirlemiştir. Yayınlanmaya başladığı 1975 yılından itibaren sosyalist düşünce ve hareketlerin pratik sorunlarının üzerinde durulmayan veya kendiliğinden çözümleneceği sanılan sorunlarını tartışmaya açan dergi ve çevresi (Birikim, 1975) özellikle 1990’lı yıllar boyunca İslamcılık tartışmalarına önem vermiş, üstelik sayfalarını başta İslamcı entelektüeller olmak üzere farklı kesimlerden yazarlara da açmıştır.

Kayalı’ya göre (2014) Türkiye’de İslamcı düşünce ve sol/sosyalist yönelimler arasındaki ilişki ve iletişim girişimleri üç farklı başlık ve dönem altında incelenebilir. 1960’lı yıllar boyunca başta Orta Doğu’da yaşanan politik gelişmeler çerçevesinde İslam ve İslamcılık, kimi sol/sosyalist yayınların ilgi alanı haline gelmiştir. 1960’lı yıllardaki söz konusu tartışmayı, 1990’lı yılların başında ortaya çıkan ve ‘Medine Vesikası’ merkezinde şekillenen tartışma girişimleri izlemiştir. Yine 1990’lı yılların sonlarında kendisine Birikim Dergisi’nde de yer bulan diğer konu başlıkları ise ‘Sol İlahiyat’ ve ‘İslamcılık Bitti mi/ İslamcılığın Sonu mu?’ şeklinde ifade edilebilir. Çalışmamız, kendisine Birikim Dergisi’nde yer bulan söz konusu tartışmaları, bu üç başlık/tema altında betimlemeyi amaçlamaktadır.

Bu amaç çerçevesinde öne çıkan soru ise, Birikim Dergisi'nde ele alınan tartışma ve karşılıklı iletişim çabasının Bahtinyen diyaloji kavramı ve diyalojik iletişimle tanımlanıp tanımlanamayacağıdır.

Çalışmamız, Birikim Dergisi'nin okuyucunun karşısına ilk defa çıktığı tarih olan 1975 yılı Mart ayından Sıkıyönetim Mahkemesi kararıyla kapatıldığı 1980 yılı Mart ayı arasında yayımlanan toplam 61 sayıyı ve derginin ikinci yayın döneminin başladığı 1989 yılı Mart ayından 2014 yılı Mart ayına kadar yayımlanan toplam üç yüz sayının taranması ile derlenen veriler ışığında kaleme alınmıştır. Birikim Dergisi'nde İslam ve İslamcılık ile ilgili yürütülen yayın faaliyeti ve nihayetinde ortaya konulan içerik, üç ayrı başlık altında (Medine Vesikası, Sol İlahiyat ve 'İslamcılığın Eleştirisi) ve Bahtinyen diyaloji kavramı çerçevesinde incelenecektir.

## **BAHTİNYEN DİYALOJİ VE BİR PLATFORM OLARAK BİRİKİM DERGİSİ**

Uzun ve istikrarlı sayılabilecek, diğer yandan günümüze kadar devam eden yayının hayatında Birikim Dergisi, tarihsel gelişimi ve çeşitliliği bağlamında, birbirinden farklı biçimlerde analiz edilebilir. Sadece bir süreli yayın organı değil, okuyucusu ve yazarları ile birlikte aynı zamanda bir düşünce platformu özelliği taşıyan Birikim, Türkiye'de geleneksel sosyalist-sol yaklaşımların eleştirisi ve yenilenmesini de ifade etmektedir. Çağdaş Marksist yaklaşım ve eleştiriler; yeni sol, radikal demokrasi, sivil toplum vb. gibi kavram ve olgular ışığında, kimi Birikim yazarları tarafından ısrarla vurgulanmış, kamuoyunun ilgisine sunulmuştur. Yeni kavram ve tartışmaları belirleyen Birikim Dergisi'nin sayfaları, özellikle 1990'lı yıllar boyunca İslam ve İslamcılığın tartışıldığı entelektüel bir zemini teşkil etmiştir.

Tarihsel gelişimi içerisinde birbirinden son derece farklı ve hatta karşıt sayılabilecek taraf ve düşüncelerin bir sentezde sonlanmayan iletişim sürecini ifade eden Bahtinyen diyaloji kavramı, Birikim Dergisi'ndeki İslamcılık tartışmalarının değerlendirilmesinde kullanışlı bir araç niteliği gösterebilir. Pavel Medvedev (1892-1938) ve Valentin Voloşinov (1895-1936) ile birlikte Bahtin ve çevresi, edebiyat tartışmalarının yanı sıra siyasal süreç ve değerlendirmeler için de eleştirel bir çerçeve çizmektedir (Serdar, 2001). Mihail Bahtin'in *Rabelais ve Dünyası* isimli eserinin birçok dile çevrilmesi ile Bahtinyen yaklaşımların etki alanı da genişlemiştir (Brandist, 2002). Nitekim Holquist'e göre (2012) Bahtin'in eserleri, edebiyat alanı üzerinde yoğunlaşmışsa da, beşeri ve sosyal alanların hemen hemen tümünü irdelemeye yönelik epistemik bir çerçeve görünümü sergilemiştir. Bahtin'in bütünsel bakış açısı disiplinler-arası bir literatürün hareket

noktalarından birini teşkil etmiştir (Nikulin, 1998:381).

Karşılıklı diyalog ve diyalojik iletişim süreçlerini merkezine alan Bahtinyen bakış bağlamında dil ve söylem, temel analiz birimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Bahtin'e göre söylem, bütünsel bir bakış açısı, toplumsal ve kişisel ilişkilerin tarihsel belirlenimlerinden soyutlanarak incelenemez. Bahtin'in dil ve söylem üzerine giriştiği çözümleme yaklaşımının en önemli özelliklerinden biri ise, monolog ve diyaloji arasındaki zıtlık olmuştur. Farklı söylemlerin ve karşılıklı iletişimin yerini, tartışılmaz tek gerçeklik iddiasının aldığı monolog durumunda, sağlıklı bir etkileşimden bahsetmek mümkün değildir. Diğer taraftan Bahtin ve çalışma arkadaşları, kalıplaşmış tarihsel olguların, kurumsallaşmış dini yapı ve yaklaşımların amaçladıkları tek sesli dünyanın, diyalojik iletişim süreçleri ile aşılabileceğini iddia etmişlerdir (Bahtin, 2005).

Genel anlamıyla, diyalog olarak tanımlanan iki farklı öznenin birbirleriyle iletişim kurması süreci, Bahtin tarafından daha kapsamlı bir çerçeve ve bir analiz aracı olarak kullanılmıştır. Bahtin'e göre diyalog ve diyalojik iletişim, içinde buldukları asimetrik güç ilişkileri ve hâkim ideolojiden bağımsız düşünülemez. Bahtin'e göre diyaloji, farklı görüşlere sahip öznelerin, resmi ve yaygın söylemlerin dışına çıktıkları ve yeni anlamlar yaratabildikleri bir durumu ifade eder (White, 2009). Bu yeni ve farklı anlamlar aynı zamanda diyalogun tarafları için varoluşsal bir anlam taşımaktadır. Bahtin'e göre, 'öteki' ile kurulan diyalog, her iki tarafın da değişmesine neden olur ve 'benliğin inşası' için temel bir bileşen olarak önemlidir.

Özellikle Hegelci diyalektikten farklı olarak, diyalojik iletişimde birbirine indirgenemeyen ve net bir 'son'a ulaşmayan, farklı özne veya söylemlerin karşılıklı ilişkisi temeldir. Taraflar birbirleri üzerinde kolayca sona ermeyen bir etkiye sahiptir ve diyalojik iletişim süresince başlangıçta belirledikleri kimi ilkelerin bazılarında vazgeçebilirler. Ancak öznenin, muhatapları ile kurduğu diyalojik ilişki ile birlikte yaşanan değişim, taraflardan birinin ya da hepsinin, kendi özgünlüklerini kaybettikleri bir «sentez» ile sonuçlanmaz. Politik alanda rekabet eden düşünce, inanç ve ideolojiler, diyaloji bağlamında yeni yorumlara ve düzenlemelere açık bir evrimi izlerler. Diyalojik süreçler, kesin bir sonuca ulaşmadan yeni diyalog alanlarına ve konu başlıklarına olanak tanımaktadır.

Birikim Dergisi ve dergide yürütülen din ve İslamcılık tartışmaları, siyasal görüşler ve ideolojilerin monolojik bir yaklaşım yerine diyalojik bir iletişim biçimine yönelmesi olarak değerlendirilebilir. Birikim Dergisi, farklı bakış açılarının birbirine kapalı olduğu bir düşünsel ortamda, sayfalarında köklü bir diyaloga ihtiyaç duyan, bunu yaparken de farklı tarafların çok-sesliğine açık

aydınlara yer veren bir mecra niteliğindedir (Aktaş, 1997). Özellikle Medine Vesikası ve sol ilahiyat tartışmaları, solcu veya dindar insanların 'karşı taraf' ile iletişim kurabilme olanağından yola çıkmıştır (Aktay, 2009:762). Türkiye düşünce hayatındaki yaygın eğilim, sosyalizm ve İslamcılık arasındaki farklılıkları ve birinin diğerine üstünlüğünü öne sürerken, birinin metafizik bir 'kutsallık' taşıdığını, diğerinin ise dünyevi bir ideolojinin 'katılığına' sahip olduğunu öne sürmüştür (Dede, 2014). Bu yaklaşımın karşısında Birikim Dergisi'nin içeriği, sol ile dini söylem ve değerler arasında iletişim ve etkilenmenin mümkün olduğu varsayımından yola çıkmıştır. Bu yaklaşım, diyalojik iletişime olanak sağlamış, karşılıklı iletişimin ilk adımı ise Medine Vesikası tartışmalarıyla atılmıştır.

### **TARİHSEL İMKÂN VE SINIRLAR: BİRİKİM DERGİSİ'NDE MEDİNE VESİKASI TARTIŞMALARI**

Birikim Dergisi'nde 1990'ların başlarında ele alınan Medine Vesikası ve Vesika'nın yarattığı diyalog ortamı, derginin İslam ve İslamcılıkla ilgili yeni düşünsel girişimlerinin başlangıcını temsil etmektedir. Bilindiği üzere İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesinin ardından, şehirde yaşayan farklı etnik ve dini gruplar arasında ortak bir hukuki çerçevenin oluşturulması gerekmiş, tarafların katılımıyla kayıt altına alınan Medine Vesikası bu ihtiyacı karşılamıştır. Farklı grupların katılımıyla hazırlanan Medine Vesikası, dini liderler ve kabile reislerinin bir araya gelerek oluşturduğu ve kısa bir süre için geçerli olan bir belge olmuştur. Diğer taraftan bazı düşünürler, Medine Vesikası'nı insanlık tarihinin ilk yazılı anayasası olarak tanımlamışlardır (Esposito ve Voll, 1998).

Medine Vesikası/Sözleşmesi, ilk olarak yirminci yüzyılın başında Batılı araştırmacıların ilgisini çekmiş ve ardından İslam dünyasında tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye'de ise 1980'lerin sonlarına doğru, özellikle bazı İslamcı düşünürlerin katkılarıyla Medine Vesikası önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Ali Bulaç başta olmak üzere bazı düşünürler, Medine Vesikası'nı modern ulus-devletlerin sunduğu tek-biçimci ve totaliter yapının alternatifi ve çok hukukluluğun ilk örneği olarak yorumlamışlardır. Birikim Dergisi yazarı Ahmet İnsel'in vesikayı tartışmaya açan yazılarını, 1992 yılında bir çok farklı yazarın dergi sayfalarına ve tartışmaya katkı sağlaması takip etmiştir. Vesika etrafındaki bu tartışmalar demokrasi, çoğulculuk, insan hakları ve sivil toplum gibi kavram ve olgular eşliğinde monolojik sınırları aşan bir yapı arz etmiştir. Bu tartışmalar, ulus devletin yetersiz demokratik yapısı ve egemen ideolojisinin eleştirisi etrafında yoğunlaşmış ve farklı düşünce grupları tarafından takip edilmiş, desteklenmiş

veya eleştirilmiştir. Bu süreç, toplumun farklı kesimleri arasındaki diyalojik etkileşimin taşıyıcısı haline gelmiş, bazı engelleri aşarken, bazı sınır(lılık)ların yeniden üretilmesini beraberinde getirmiştir.

1980'lerden itibaren ortaya çıkan yeni eğilimler ve açılımlar, sadece Birikim çevresi veya bazı sol-sosyalist aydınlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda İslamcı düşünürleri etkilemiştir. İslamcı entelektüeller, kendi görünürlüklerini artırırken, farklı kesimlerle, özellikle liberal veya sol çevrelerle diyaloğa girmeye başlamışlardır (Gürpınar, 2013). Ali Bulaç'ın çalışmalarının etkisiyle dönemin önde gelen İslamcı düşünce dergileri aracılığıyla gündeme getirilen Medine Vesikası, kısa sürede geniş bir tartışma alanını belirlemiştir. İslam'ın tarihsel deneyimlerinden faydalanarak, günümüz modern kamusal hayatına alternatif bir toplum modeli geliştirmek ve bu modelin gerektirdiği yeni yaklaşımları destekleyecek İslami bir epistemoloji oluşturma amacı taşıyan bu entelektüeller (Tezcan, 2005), çoğulcu toplum ve hukuk anlayışlarını tartışmanın yanı sıra, farklı siyasi görüşlere sahip gruplar arasında diyalojik bir iletişime de taraf olmuşlardır.

İslam dinini ve ilkelerini yaygınlaştırmaya çalışan Hz. Muhammed, ilk olarak Mekke'de tebliğde bulunmuş, Müslümanların sayısı arttıkça çeşitli engellemeler ve ağır baskılara maruz kalmıştır. 13 yıl süren bu tebliğ çabasının ardından Peygamber ve Müslümanlar, Medine'ye hicret etmişlerdir. Bu dönemde Medine Vesikası, Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasındaki potansiyel çatışmaları çözmeyi ve temel hakları belirlemeyi amaçlayan bir belge olarak ortaya çıkmıştır (Esposito ve Voll, 1998). Farklı grupların temsilcilerinin bir araya gelerek yazılı bir anlaşma olarak hazırladığı bir sözleşme niteliğinde olan vesika (Yaman, 2005:516), Medine'nin etnik ve dini çeşitliliğini verili kabul etmiş ve inançlar alanındaki hakları koruma altına almayı amaçlamıştır (Özkan, 2018). Çağdaş İslami yaklaşımlar ise, Medine Vesikası'nı modern ulus-devlet yapısının alternatifi ve çok hukukluluğun ilk örneği olarak görmüşlerdir.

Medine Vesikası tartışmaları, İslami çevrelerde ve aydınlar arasında özellikle demokrasi, katılımcılık ve sivil toplum gibi kavramlar ışığında ele alınmıştır. Ahmet İnsel'in Birikim Dergisi'nde yayımlanan, özellikle sol-sosyalist çevreleri din, laiklik ve demokrasi gibi kavramlar çerçevesinde eleştiren yazıları, Ali Bulaç'a yönelik bir tartışma çağrısıyla devam etmiştir. Birikim Dergisi'nde bu tartışmalara katkıda bulunanlar arasında Ahmet İnsel, Ruşen Çakır, Ali Bulaç, Mümtazer Türköne, Abdurrahman Dilipak, Ali Yaşar Sarıbay, Ragıp Ege, Süleyman Seyfi Ögün ve Taner Akçam gibi birçok farklı kişi de bulunmaktadır.



Özellikle 1993 yılı içerisinde Birikim Dergisi sayfalarında yer alan Medine Vesikası konulu yazılarda özgürlük, ahlak, adalet gibi sözcükler ile beraber laiklik, hak/haklar, demokrasi, çoğulcu katılım vb. gibi kavramları ön plana çıkıttığı görülmektedir. Bu kavramlar eşliğinde yürütülen tartışmanın Birikim Dergisi'nin sonraki dönemlerinde de belirleyici ve karşılıklı iletişimi çerçeveleyen unsurlar olması dikkat çekicidir. Özellikle ahlak ya da ideolojiler üstü bir etik anlayışın öncelenmesi, yeni bir sol anlayışın olduğu kadar farklı kesimlerle kurulan diyalogun en önemli hareket noktası olmuştur. (Bora, 1997).

Medine Vesikası'nın yeni bir etik değerler gereksinimi çerçevesinde çağdaş bir eleştiriye tabi tutulması, diyalojik iletişimi mümkün kılmış gözükmektedir. Nitekim Ahmet İnsel'e göre (1995) modernizmin bütün dünyada yaşadığı krize ilaveten, kendi siyasal ve kültürel kimlik bunalımı içinde zorlanan Türkiye toplumuna ahlak ve erdem(ler) konusundaki en güçlü katkı İslami cepheden gelmiştir. İnsel (1995) açısından Medine Vesikası ve İslami referansların çağdaş yorumuna açılan değerlendirmelerin özgün yanı, bu yaklaşımların otantik, değişmez ve tekçi bir ahlak tanımını kabul etmemesidir. Ahlak, toplumsal düzenin bir ürünü olarak çoğullaştırılırken, böylece evrensel bir ahlak tanımı yerine, tarihi ve coğrafi alanlarla sınırlı ahlak(lar) anlayışına kapı aralanmaktadır. Kendisine Birikim'in içeriğinde de yer bulan Medine Vesikası'nın çağdaş yorumları, insanların kabul etmekte özgür oldukları farklı ahlaki ve politik seçenekler arasında seçim yapabildiği bir kaynak sunmaktadır. Bir diğer taraftan tartışmanın kamuoyunda ilgi çekmesi ile oluşan düşünsel atmosfer içerisinde her iki tarafın da ahlak ve etik seçmeden ne anladıklarının farklılık gösterdiği görülmüş ve bu farklılıklar diyalojinin sınırlarını belirlemiştir.

Medine Vesikası üzerine gerçekleştirilen diyalojik iletişim girişiminin ve etik değerler etrafında gerçekleşen diyalog çabasının, dini kaynaklardan çok, insanın etik seçimlerinin öncelikli olduğu argümanı tarafından sınırlandırıldığı görülmektedir. Derginin bazı yazarları için dini aktörlerin, insanların ontolojik temelleri ile kişisel veya toplumsal ahlak ilkelerinin aynı kaynaktan geldiği inancı, tarihselliğin reddedilmesine yol açabilmektedir. Tanrı'nın, insanların uyması gereken ahlaki ilkeleri de belirlediği teolojik perspektif, çağdaş yaşamın değişim ve gerekliliklerini kısıtlayıcı bir çerçeve sunabilmektedir (Mahçupyan, 1998).

Birikim Dergisi'nde yürütülen Medine Vesikası tartışmalarının zaman içinde etki alanını yitirmesi, tarafların birbirlerinin etik yaklaşımlarını eleştirmelerini de beraberinde getirmiştir. İnsanın varoluşunu 'ideal'ler etrafında sürdürmesi gerekliliği, beraberinde söz konusu ideallerin kim ya da hangi merciler tarafından belirlenmekte olduğu sorusunu getirmiştir. Tartışmanın seyri ahlaki ideal ve

kuralların kim tarafından belirlendiği ya da zamanla değişip değişmeyeceğinden, ahlakın 'ne'liği probleminde doğru evrilmiştir. Birikim Dergisi içeriği, sarsılmaz normatif bir yaklaşımın tartışılmasının yerine, etiği merkeze alan bir tartışma tarafından belirlenmiştir.

Özellikle Medine Vesikası bağlamında Birikim Dergisi'nde başlatılan diyalog arayışı, 1992 yılından 1993 yılı Temmuz ayında yaşanan Sivas – Madımak olaylarına kadar devam etmiştir. Birçok yazar tarafından eşzamanlı yürütülen tartışmanın giderek sönümlenmesi Birikim Dergisi'nin ilerleyen dönemlerde de dine ve dini söylemlere ilişkin ilgisinin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. İslami çevrelerden gelen entelektüeller Birikim Dergisi sayfalarında eser vermeye devam etmiş, fakat 'yeni' tartışma konuları Medine Vesikası'nı odak noktası olarak seçmekten uzaklaşmıştır. Sol teoloji (ilahiyat) başlığı ise 2009 yılından itibaren, Birikim Yayınları ve Dergisi dâhilinde en çok ele alınan unsurlardan biri olmuştur. Bu dönemde dergi ve çevresi sol bir bakış açısı ile ilahiyata ilişkin değerlendirmelerde bulunmuş ve bu yayın çabası yine çok farklı çevrelerden entelektüellere açık olmuştur.

## **TANIDIK VE YENİ: BİRİKİM DERGISİ'NDE SOL TEOLOJİ/ İLAHİYAT TARTIŞMALARI**

Medine Vesikası ve olası çağdaş yorumları etrafında şekillenen tartışmaların sona ermesi ile birlikte Birikim Dergisi, değişmez normatif değerlerden ziyade eşitlik ve adalet arayışlarına işaret eden dini düşünce ve söylemlere açık, yeni bir sol paradigma üzerine yazınsal faaliyete girişmiştir. Dergi çevresi tarafından 'sol teoloji/ilahiyat' tartışmaları şeklinde başlıklandırılan söz konusu tartışma ve üretim sürecinin, Medine Vesikası çerçevesinde girilen diyalog çabası ile beraber ortaya çıkan diyalojik bir iletişim ortamının devamı olduğu söylenebilir. Sol ilahiyat tartışmaları eşliğinde ortaya çıkan 'yeni' literatürün nirengi noktasını, ahlak ve sol ilişkisinin oluşturduğu görülmektedir. Ahmet İnsel'e göre (2000), seküler bireyler için, sorgulanamaz bir biçimde kabul etmekle sorumlu oldukları bir ahlak değil, insan eliyle üretilen ve değiştirilebilir etik değerler geçerlidir. Söz konusu yönelim bağlamında 'iyi' veya 'doğru'nun içerikleri ve referansları tarihdışı olamaz. Nitekim İnsel'in çizdiği söz konusu çerçeve bağlamında din ve ahlak ilişkisine dair tartışmalar, Medine Vesikası'nın sunduğu izlekleri de takip ederek, sol ilahiyat odaklı bir entelektüel zemine yol açmış gözükmektedir.

'Sol İlahiyat' kavramsallaştırması, en genel ifadesi ile geleneksel dinsel yorumların ve inanç pratiklerinin sol bir bakışla yeniden sorgulanması şeklinde

tanımlanabilir (Özdoğan ve Özkoç, 2013). Sol ilahiyata ilişkin değerlendirmeler dini, kişisel inanç alanıyla sınırlayan ya da salt tarih-üstü/dışı normatif ilkeler biçiminde tanımlayan ‘özcü’ yaklaşımların tersine, dinin toplumsal boyutlarıyla ele alınmasına yönelik bir çağrı niteliği sergilemiştir. Dinin ve siyasal yansımalarının hatta genel olarak ilahiyatın felsefi ve kültürel biçimleri de analiz konusu haline getirilmiştir. Sol ilahiyata ilişkin literatür özellikle tarihsel bir analiz imkanını eleştirel boyutları ile de sunarken, diğer yandan da yeni bir ‘sol tahayyül’ işaret etmiştir. Bu yönüyle sol ilahiyatın Birikim yazarlarınca ele alınması Türkiye sol-sosyalist çevrelerinin dine yönelik ilgilerinin önemli bir aşamasını ifade etmiştir.

2009-2012 yılları arasında Birikim Dergisi’nde yer alan ve ‘sol ilahiyat’ üst başlığı altında ele alınan yazılar, 2013 yılında Birikim Yayınları tarafından yayımlanan “*Sol İlahiyat: Dini Soldan Okumak*” isimli derleme kitaba zemin hazırlamıştır. Teolojinin eleştirel bir değerlendirmesine kapı aralayan tartışmalar gözden geçirildiğinde iki farklı yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. İlk olarak, Marx ve Engels’in eserleri başta olmak üzere sol klasiklerin din(ler)e dair perspektifleri yeniden ele alınmış, ikinci olarak ise sol düşünce ve söylem ile benzerlikleri olan kimi yönelimlerin tarihsel analizine girilmiştir. Bu dönem tartışmalarını belirleyen bir diğer motif ise, geç Ortaçağ’dan itibaren Batı’da ortaya çıkan kimi heterodoks dini yönelimler ve özellikle de, yirminci yüzyılda Latin Amerika’da etkili olan ‘kurtuluş teolojisi’dir.

Sol ilahiyata ilişkin dergi ve yayınevi kapsamında girilen entelektüel çabaların merkezindeki düşünsel eğilim Marksizmin, din(ler)in sosyolojik etki ve hatta katkılarını kesin bir biçimde reddetmeyen bir yaklaşım olduğu yönündedir. Marx ve ardılları, örneğin ateizmin sosyalist propagandanın bir parçası olmasını en azından stratejik olarak doğru bulmamıştır. Genelde sol düşüncenin, özelden ise Marksizmin dine, dini hareket ve söylemlere ilişkin bakış açısı homojen ve tek biçimli olmaktan uzaktır. Nitekim çeşitli tarihsel dönemlerde ve kültürlerde sol ve din(darlar) arasında bir fikir alışverişinin olduğu ve her iki tarafında birbirlerini etkiledikleri de bir gerçektir (Özdoğan, 2013).

Birikim Dergisi, 2010 yılı içerisinde yayımladığı 250. sayısında ‘sol ilahiyat’ı dosya konusu olarak belirlemiş ve bu sayıda bir giriş yazısı kaleme alan Ömer Laçiner ise, sol ilahiyat tartışmaları çerçevesinde belirleyici ve üretken bir yazar niteliği göstermiştir. Laçiner’e göre (2010) sol/sosyalist yaklaşımların, sınıfları ortadan kaldıracak nihai bir zafere ulaşılacağı yönündeki umutları, yüzyılın sonunda reel sosyalizmin çöküşü ile birlikte yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. Reel sosyalizm bir yandan ezilenlerin ve sömürülenlerin tek gerçek temsilcisi olduğunu savunmuş olsa da kendi içerisinden yeni egemenlerini yaratarak

eşitsizlikleri besleyen bir yapıya yol açmıştır. Bu noktada, İslam'ı ezilenlerin dini olarak gören yaklaşımlar da, sol-sosyalist dünya görüşünün takipçileri ile aynı kaderi paylaşmış gözükmektedir. Her iki 'dünya görüşünün' yaşadıkları kader ortaklığı, yeni bir eleştirinin ve diyalojik iletişimin imkânını oluşturuyor gözükmektedir.

Birikim Dergisi'nin önde gelen yazarları arasında din ile sol arasındaki kurulması muhtemel bağlantıların niteliğine ilişkin olumlu ya da olumsuz birçok farklı yaklaşım söz konusu olmuştur. Diğer taraftan dinin ve özellikle de Türkiye açısından İslam'ın üzerinde durulmaya değer, son derece önemli bir olgu olduğuna dair görüşler, yazarların ortak yaklaşımı olarak nitelendirilebilir. Dergi içeriğinde ya da yayınevine ait kitaplarda, İslam'da insan merkezli bir yaklaşıma dayalı 'sol' bir yaklaşımın izlerinin sürülebileceği sıklıkla vurgulanmıştır. Bu çerçevede Aktaş (2010) Birikim'de yayımlanan "*Halkın Sesinde Hakk'ın Sesini Aramak: 'Lâ ya da Sürekli Devrim'*" başlıklı, yazısında sol ilahiyat şu şekilde tanımlanmıştır:

*"sol ilahiyat ezilenlerin, insanlık değerleri gasp edilenlerin tarafında yer tutma, alt katlarda oturanların penceresinin ışığını veya zifiri karanlığını ayırt edecek bir özene sahip olma, dünyaya kulelerin hijyenik hayat tarzlarının penceresinden değil de o kuleleri inşa eden işçilerin arasından bakma tavrını canlı tutan değerlerle bir hayatiyet kazanmıştır"*

İslam'a ilişkin olumlu ya da olumsuz özcü yaklaşımların eleştirisine yönelen Kazım Özdoğan, Birikim Dergisi'nde yayımlanan '*Hangi İslam, Neden Sol İlahiyat*' başlıklı yazısında, İslam'ın eşitlikçi özelliklerini değerlendirmiş ve dinin 'kendisi'nden çok ezen-ezilen ilişkisini görmezden gelen dini yorumların eleştirisinin daha doğru olduğunu belirtmiştir (Özdoğan, 2010). Aktaş'ın ve Özdoğan'ın bakış açıları ile paralel bir biçimde, Birikim Dergisi'nde yayımlanan sol ilahiyat konulu yazılar toplumun ezilen kesimlerine ve emekçilere önemli bir yer vermiştir. Nitekim bu dönem yazılarında kapitalizm, sosyalizm, sınıf, işçi(ler), halk, devrim vb. gibi kelimeler geniş bir yer tutmuştur.

Sol ilahiyat tartışmalarının alternatif yaklaşımı, Medine Vesikası tartışmalarına benzer sınırlılıklara sahip olagelmıştır. Türkiye'de İslami düşüncenin ve sol yaklaşımların, birbirlerini dışlayan tarihsel yapılanmaları, Birikim Dergisi ve yayınevi tarafından yürütülen sol ilahiyat tartışmalarının da sınırlarını çizmiş görünmektedir. Genel olarak İslami çevrelerin solu/sosyalizmi, sol entelijansiyanın ise dini ve özellikle de İslam'ı kendi durdukları noktadan ve dar anlamıyla değerlendirdikleri bir gerçektir. Nitekim Birikim çevresince yürütülen sol-ilahiyat tartışmaları 'tarihsel geç kalmışlık'la malul olarak değerlendirilmiş,

özellikle 1960'lı yıllarda Latin Amerika'da ve hatta Türkiye'de üretilen kimi 'geleneksel' düşünce ve önyargıları tam anlamıyla aşamamıştır (Karakoç, 2012). Birikim Dergisi ve çevresi bağlamında din merkezli tartışmaların seyri, dinin ve dindarların iktidar ve sermaye ile kurdukları 'yeni' ilişkilerin 'gerekli' mesafeye sahip ol(a)madığı yargısı ile tamamen değişmiştir.

## **YENİ BAŞLANGIÇLAR YA DA İSLAMCILIĞIN SONU (MU?)**

Sol-sosyalist görüş ya da hareketler ile dini tutum ve söylemler arasında kurulacak bir ilişki hiç kuşkusuz ortak kavram ve arayışlarla mümkün olabilmektedir. Birikim dergisi kapsamında yürütülen diyalojik iletişim arayışının üzerinde yükseldiği temel kavram ve olgular arasında ön plana çıkanlar ise eşitlik ve sosyal adalet olmuştur. Gerek farklı entelektüeller ve gerekse de farklı söylemler arasındaki ortak zemin arayışı Sol İslam, sosyalist İslam, İslami sol vb. 'melez', şemsiye kavramların tartışılabilmesine de olanak sağlamıştır. Her iki paradigmanın, özellikle sosyal adalete yapmış oldukları vurgu, İslam tarihinde ortaya çıkan kimi tutum ve söylemlerde ortaya çıkan eşitlik arayışları ile beraber ele alınmıştır.

Sol-sosyalist görüş ve hareketlerin sermayeye, burjuva sınıfına, egemenlere karşı ezilenlerden ve işçi sınıfından yana sergilediği eleştirel duruş ile İslami söylem içinde saptanabilecek eşitlik talepleri diyalojik iletişim arayışının merkezine yerleştirilmiştir. Her iki paradigma içerisindeki farklı yaklaşımlara rağmen sosyal adalet beklentisinin ön plana çıkması, ezilenlerin yanında yer almaya yönelik tutumları ve zulme karşı durmaları, karşılıklı iletişim içine girebilmelerine imkan sağlamıştır (Tantik, 2009). Nitekim egemenlere, iktidardakilere karşı alt-sınıfların ve ezilenlerin menfaatlerini gözetken sosyal adaletçi duruşun yanında anti-kapitalist, devrimci, halkçı yaklaşımlar, özellikle 1970'li yılların İslamcı söyleminin, sol ideoloji(ler)den etkilenmesini sağlamıştır (Aktaş, 2014). Tarafların her ikisini de kapsayacak biçimde gerçekleşen bu etkileşim, sol ve İslami yaklaşımlar arasında, özellikle 1980'li yılların sonundan 2000'li yıllara kadar devam eden, bir köprü işlevi oluşturmuştur.

Birikim Dergisi sayfalarında İslami söylem ve entelijansiya ile kurulan iletişim, özellikle 2012 yılından itibaren yerini mevcut İslami eğilimlerin soldan eleştirisine bırakmıştır. Türkiye'de yaşanan siyasal gelişmelerin ışığında Birikim Dergisi dışındaki kimi yazılı basın organlarında da yürütülen 'İslamcılığın sonu' tartışmaları dindar çevre ve öncülerin iktidar ve sermaye çevreleri ile kurdukları ilişkiyi merkeze almıştır. Nitekim İsmail Kara'ya göre (2013), söz konusu tartışmanın temel izleği İslamcılarının iktidar olması ve kapitalizm ile aralarındaki

mesafenin giderek kapanmasıdır. 1980'li yılların sonunda Birikim Dergisi yazarları tarafından iktidarın ve 'merkez'in dışında tanımlanan İslami özneler, ulus-devlet ve kapitalizm ile giderek daha fazla uzlaşan toplumsal aktörler olarak tanımlanmıştır.

Muhafazakâr, mütedeyyin kesimlerin geçmişle karşılaştırıldığında kapitalist sisteme çok daha fazla uyum göstermesi ve hatta yeniden üretimine katılmaları Birikim Dergisi'nde yer alan pek çok yazının konusunu teşkil etmiştir. Sol ve eleştirel bir tutum eşliğinde devam eden yazınsal çabalarda göze çarpan en önemli unsurlardan biri ise, söz konusu eserlerde İslam ya da dinden çok İslamcılık ya da İslamcıların söz konusu edilmesidir. Daha önceki tartışmalar çerçevesinde vurgulanan Müslümanlar ya da inananlar gibi ifadeler yerini İslamcı(lık) ifadesine bırakmıştır. Tartışma ve eleştirinin zemini toplumsal sınıfların kendi aralarındaki ilişkilerden ulus-devletin veya siyasal iktidarın totaliter yaklaşımlarının tekrar ele alınmasına doğru kaymıştır.

Gerek dünyada gerekse Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren tüketim toplumu ve bireyselleşme gibi kavramlar eşlinde dini sembollerin metalaşması temel tartışma alanlarından biri olarak karşımıza çıkmıştır (Hülür ve Kalender, 2003). Birikim Dergisi yazarları söz konusu yeni izlekler eşliğinde Türkiye'de İslami sermayenin etki alanını genişletmesini eleştirisi konusu haline getirmiştir. Birikim Dergisi açısından Medine Vesikası'nın ve sol ilahiyatın tartışmaya açılması ile başlayan karşılıklı iletişimin ortak zemini temellerini kaybetmiş gözükmektedir. Nitekim Murat Belge (2009), egemen/resmi ideoloji ile karşılaştırıldığında değişmeye daha açık olduğunu vurguladığı İslami hareketin alternatif bir seçenek olma özelliğini kaybettiğini ifade etmiştir. Birikim Dergisi yazarlarına göre İslamcı hareket, Türkiye'de var olan diğer siyasal duruş ve aktörlerle diyalojik iletişim imkânını her geçen gün biraz daha kaybetmiştir. Diğer taraftan sol ve din arasında Birikim Dergisi'nde kurulan karşılıklı ilişkinin kesintiye uğraması, söz konusu sürecin diyalojik olmadığı kesin bir işareti olarak da karşılanmamalıdır. Bilindiği üzere Bahtinyen diyaloji, taraf ya da aktörlerin ilişkilerinin sonlandırılmazlığına bağlıdır ve konu aldığımız süreç geleceğe taşınabilme imkânlarına sahiptir. Bir düşünce platformu olarak Birikim Dergisi, sol düşünce ve dini söylem(ler) arasındaki diyalojik iletişimin ve bu iletişimin oluşturduğu birikimin temel mecrası olmuştur.

## **SONUÇ**

1980'li yıllardan önce başlangıç ve ilk dönemini yaşayan Birikim Dergisi, 'alışıldık' Marksist kalıpların sınırlarını zorlamış, ancak yine de gerek yazarları gerekse de

temel okur kitlesi bağlamında sol-sosyalist çevreler içerisinde yer almıştır. Dergi, 1990'lı yıllara gelinirken ise, içeriğe katkı sağlayan entelektüellerin çeşitliliğine, özellikle de İslami çevrelerin katılımına yönelmiştir. Özellikle İslami söylem ve çevrelerle karşılıklı ve sağlıklı iletişim kurmaya yönelik arayış, ilk olarak Medine Vesikası temelinde gerçekleşmiştir. Vesika özelinde ortaya çıkan yeni düşünsel platform, diyalojik iletişim umudunun somutlaşması anlamına gelmiştir. Özellikle İslamcı düşüncenin dergi sayfalarında temsiline olanak sağlayan bu yaklaşım, Birikim'in totaliter güç merkezlerine yönelttiği eleştiri tarafından belirlenmiştir.

Medine Vesikası tartışmalarının güncel politik atmosferin de etkisiyle sönümlenmesinin ardından dergi, Türkiye için yeni sayılabilecek bir diğer tartışma olan sol ilahiyat tartışmalarını sayfalarına taşımıştır. Birikim Yayınları imzası taşıyan kitapların da katkısıyla şekillenen sol ilahiyat kavramsallaştırması, derginin ilk yayın dönemlerinde de arzuladığı yeni bir sol tahayyül kapsamında değerlendirilebilir. 'Sol'un temel kaynaklarının yeniden ve farklı bir bakış açısıyla ele alındığı bu yaklaşımın en önemli özelliği ise, dine ve dini değerlere özcü değil tarihsel bir bakış açısı ile yaklaşılmasıdır. Bu bakış açısı uyarınca Birikim yazarları, din(ler)in kendi içlerinde homojen bütünler olarak değil, birçok farklı söylemi de içerisinde taşıyan, girift yapılar olarak ele alınmasını önermişlerdir. Farklı ve heterodoks unsurları ile beraber dinler, sol-sosyalist söylemle kimi ortaklıklar taşıyabilecek potansiyele sahiptir.

İslami kesimden kimi entelektüellerin de yer aldığı sol teoloji tartışmaları dini söylemler içerisinde yer alan adalet ve eşitlik önerilerinin vurgulanmasını ve inananlara yönelik ötekileştirici tavırların reddini içermiştir. Birikim, dinlerin kendi tarihsel serüvenleri ve toplumsal belirlenimleri dâhilinde 'kendinde/kendiliğinden' eleştirel ya da muhafazakâr olmadıklarının altını çizmiştir. Bu bakış açısına göre, din(ler), veya herhangi bir dine inananlar, toplumsal şartlar ve üretim yapısı ile karşılıklı belirlenim ilişkisi içerisinde var olurlar ve sabit özlere sahip değildirler. Dinler ya da dindar aktörler, kendi tarihsellikleri içinde eşitsizliklerin devamına kapı aralayabildikleri gibi, egemenlere/iktidara muhalif, sosyal adaleti gözeten unsurlara da sahip olabilirler.

Medine Vesikası ve sol ilahiyat tartışmalarının ardından Birikim Dergisi'nin dine ilişkin yazın faaliyetinin üçüncü bölümü 2012 yılında ve daha sol-içi bir perspektifle yürütülmüştür. Bu dönemde dergide yayımlanan yazıların en azından bir kısmı, kimi dindar öznelere çevreden merkeze hareket ettikleri ve bu hareketin olası muhalif tüm eğilimleri bastıracağı yönünde görüş bildirmiştir. Bu dönemde Birikim Dergi dışında da farklı basın organlarında "*İslamcılığın sonu*" ya da "*İslamcılık Bitti mi?*" şeklinde tanımlanabilecek tartışmalar, kendisine Birikim

Dergisi'nde de yer bulmuş ve derginin baskın yönelimi İslamcılığın eleştirisine evrilmiştir. Birikim Dergisi açısından İslamcılığın (yeniden) sağcılığın şeklinde özetleyebileceğimiz söz konusu eleştiriler zamanla yoğunluk kazanmış, İslamcılar ile Birikim'in sol perspektifinin, 'ortaklık' zemini giderek kaybolmuştur.

Bahtinyen diyalojik iletişim yaklaşımı bağlamında, diyalogun taraflarının kendi benliklerini tamamen yitirmeden ve nihai bir senteze varmadan varolabilmeleri önem taşımaktadır. Çoğulculuk, demokrasi, hukuk, sivil toplum vb. gibi bir dizi kavram, ele aldığımız dönem(ler) boyunca taraflar arasında bir diyaloji zeminini sağlamış gözükmektedir. Ancak söz konusu zemin Türkiye'nin kendisine özgü siyasal konjonktürü ve tartışmanın 'geç kalmışlığı' çerçevesinde aşınmış ve belki de, bir kez daha ertelenmiştir. Neticede her iki düşünüş biçimi de Türkiye'de etkilerini çok uzun süredir devam ettirmiş ve birbirlerini etkileyecek pozisyonlarını kaybetmemiştir. Bu sebeple 'Birikim'in taşıdığı diyalojik imkân henüz sonlanmadığı iddia edilebilir.

## KAYNAKÇA

- Aktaş, C. (2014). *Eksik olan artık başka bir şey: İslamcılık*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Aktaş, Ü. (1997). Kültürler ve inançlar arasındaki diyalog çabaları ve Birikim'in misyonu. *Birikim*, 9(100), 74-75.
- Aktaş, Ü. (2010). Halkın sesinde Hakk'ın sesini aramak: 'Lâ ya da sürekli devrim'. *Birikim*, 21(250), 80-87.
- Aktaş, Ü. (2014). "İslamcılık ve sol/sosyalizm perspektifinden bir tarih analizi". *Türkiye'de İslam ve Sol*, İstanbul: Vivo Yayınevi, 115-185.
- Aktay, Y. (2009). "Türkiye'de İslam ve sol veya İslamcılar ve solcular". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, "Dönemler ve Zihniyetler"*, Cilt: 9. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 758-784.
- Aydeniz, H. (2005). *1975-1980 Dönemi sosyo-kültürel ortamında birikim dergisinin yeri ve önemi*. Yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakhtin, M. (2005), *Rabelais ve dünyası*. (Çiçek ÖZTEK, Çev. Ed.). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi
- Belge, M. (2009). *Türkiye'de siyasi düşüncenin ana çizgileri. Modern Türkiye'de siyasi düşünce, "Dönemler ve Zihniyetler"*, Cilt: 9. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 39-62.
- Birikim Dergisi. (1975). *Çıkarken*. 1(1). İstanbul: Birikim Yayıncılık, 3-6.
- Bora, T. (1997). 100 Sayı birikim – Neye yaradı? *Birikim*, 9(100), 57-60.
- Bostad, F. (2004). Bakhtinian perspectives on language and culture: Meaning in language. Bostad, F.; Brandist, C.; Evensen, L. S.; Faber, H. C. (Ed.). *Art and New Media*, Londra: Palgrave Macmillan.
- Brandist, C. (2002). The bakhtin circle philosophy. *Culture and Politics*. 2002.
- Çiğdem, A. (2005). İslamcılık ve Türkiye üzerine bazı notlar. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce, İslamcılık* - C. 6. İstanbul: İletişim Yayınları, 26-33.
- Dede, K. (2014). Cemil Meriç'te İslam ve sosyalizm ilişkisi üzerine. *Türkiye'de İslam ve Sol*. İstanbul: Vivo Yayınevi, 272-286
- Esposito, J. L. & Voll, J. O. (1998). *İslamiyet ve demokrasi*. (Ahmet FETHİ, Çev. Ed.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.



- Gürpınar, D. (2013). *Türkiye’de aydının kısa tarihi*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Holquist, M. (2012). *Dialogism: Bakhtin and his world*. New York: Routledge.
- Hülür, H. & Kalender, A. (2003). *Sosyo-Politik tutumlar ve din*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Işık, V. (2016). Türkiye’deki değişimi İslamcı dergiler üzerinden okumak. *Toplumsal Değişim Sempozyumu*. İstanbul: Toplumsal Değişim Enstitüsü Yayınları, 411-444.
- İnsel, A. (1991). Sol ufku ve tahayyülü tanımlamak. *Birikim*, 3(31), 10-16.
- İnsel, A. (1995). Dini ahlak ve erdem söylemi karşısında özgürlükçü sosyalistler. *Birikim*, 6(78), 22-41
- İnsel, A. (2000). Ahlak için dine ihtiyacımız var mı? *Birikim*, 12(137), 96-99
- Kar, M.(2009). Türk solunun “birikim”i. *Özgün Düşünce* 1(2), 68-76.
- Kara, İ. (2013). Türkiye’de İslamcılık düşüncesi ve hareketi üzerine birkaç not. *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyumu* Tebliğleri. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 15-43.
- Karakoç, K. (2012). İhsan Eliaçık ve (Yeni) İslami sosyalizm. *Umran Dergisi*, sayı: 215, 103-113.
- Kayalı, K. (2014). İslami ve sol siyasetlerin zaman zaman birbirleriyle uzlaşması zaman zaman da ayrışması üzerine bazı düşünceler. - *Türkiye’de İslam ve Sol*. İstanbul: Vivo Yayınevi, 235-244.
- Laçiner, Ö. (1991). Demokratikleşme projesi ve sol. *Birikim*, 3(32), 3-6.
- Laçiner, Ö. (2010), Sol ve ilahiyat. *Birikim*, 21(250), 22-25.
- Mahçupyan, E. (1998). *Türkiye’de merkezîyetçi zihniyet, devlet ve din*. İstanbul: Yol Yayınları.
- Molyneux, J. (2011). Marxizm ve din. *Marx* 21(2), 122-147.
- Nikulin, D. (1998). Mikhail Bakhtin. *A Theory of Dialogue. Constellations*, 5(3), 381-402.
- Özdoğan, K. (2013). Hangi İslam, neden sol ilahiyat, *Sol ilahiyat: dini soldan okumak*, İstanbul: Birikim Yayınları, 101-116.
- Özdoğan, K. ve Özkoç, D. A. (2013). Giriş. *Sol ilahiyat: dini soldan okumak*. İstanbul: Birikim Yayınları, 9-14.
- Özkan, M. (2018). *Medine vesikası/anayasası ve birlikte yaşama*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Serdar, A. (2001). Marksist kültür çalışmaları ve edebiyat eleştirisi çerçevesinde bakhtin ve çevresi. *Praksis*, sayı: 4, 218-241.
- Tantik, A. (2009). İslam ve sosyalizm. *Özgün Düşünce*, 1(2), 58-67.
- Tezcan, L. (2005), İslamcılık ve toplumun kurgusu. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Cilt: 6. İstanbul: İletişim Yayınları, 517-524.
- White, E. J. (2009). Bakhtinian dialogism: A philosophical and methodological route to dialogue and difference? Paper presented at the *Philosophy of Education Society of Australasia 38th Annual Meeting*, Honolulu, HI. Retrieved from <http://www2.hawaii.edu/~pesaconf/Frid.html>
- Yaman, A. (2005), Tarihi ve hukuki yönüyle medine sözleşmesi/vesikası. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık* - Cilt:6. İstanbul: İletişim Yayınları, 514-516.